

BUGYETÜ'T-TALEB FÎ TARİH-İ HALEB'E GÖRE*
HALEB SELÇUKLU MELİKİ FAHRÜ'L-MÜLÛK
RIDVAN

ALİ SEVİM

XIII. yüzyıl *Arap* tarihçileri arasında değerli bir yer işgal eden Kemalüddin İbnü'l-Adim (1192-1262), bilindiği üzere, *Bugyetü't-taleb fî Tarih-i Haleb* adlı mufassal bir eser kaleme almıştır¹. *Haleble* ilgili tarihî kişilerin haltercümelerini kapsıyan bu eserin, Ortaçağ *Kuzey-Suriyesi*'nin en merkezî bir şehri durumunda bulunan *Haleb* ve yörelerinde vukua gelen çeşitli olaylar hakkında verdiği bilgilerin, *Suriye Selçuklu* tarihinin aydınlığa kavuşmasında özel bir yeri ve değeri vardır. İbnü'l-Adim, bugün elimizde bulunmayan ve kaynak niteliğini taşıyan birçok eserleri tetkik ile onlardan, *Selçuklu* tarihi yönünden yenilik taşıyan pek çok kayıtlar nakletmek suretiyle, *Bugyesi*'ni zenginleştirmiştir. Olayların anlatımında kronolojik sıraya pek riayet etmeyen müellif, bu nakiller sırasında, eserine aldığı kısımları çoğu zaman bilimsel bir tenkid ve tahlile tâbi tutmayı ihmal etmediği gibi², bugün mevcut bulunan birtakım kaynaklardan yaptığı nakillerde, mufassal olduğu kadar esasa da sadık kaldığı tesbit edilebilmektedir. Bu sonuç bize, İbnü'l-Adim'in, kaybolan birçok eserlerden yaptığı nakillerin sağlam ve güvenilir olabileceğini gösterir kanısındayız.

Müellif *Haleb*'le ilgili idarî, askerî ve bilgin sınıflarına mensup kimselerin (*Sultan, vezir, emîr, kadı, şair, edip* vs.) hayat hikâyelerini

* Bu seriye ait Sultan Alp-Arslan ve Emîr Ak-Sungur maddeleri *Bellelen* (XXX, sayı : 118) ve *Tarih Araştırmaları Dergisi*'nde (IV, sayı : 6/7) tarafımızdan yayınlanmıştır.

¹ 10 veya 40 cilt olduğu ileri sürülen *Bugye*'nin dünyada yalnız 8 cildi *Topkapı Sarayı III. Ahmet Ktp.* Nr. 2925 de bulunmaktadır (Tavsifi için bk. Karatay, Fehmi Edhem : *Topkapı Sarayı Müzesi Arapça Yazmalar Kataloğu, İstanbul, 1966, s. 522-524*). Bu eserin, *Bibliothèque National* (Manus. Arab. 2138; bu cild, *Topkapı Sarayı* nüshasının III. cildini teşkil etmektedir) ile *British Museum* (Nr. A/8974; *Selçuklu* tarihi bakımından önemsiz)'da birer nüshaları mevcuttur.

² Bu hususta bk. A. Sevim, Yuk. Göst. Emîr Ak-Sungur madd., s. 111-112.

anlatırken ilgili devirlerde cereyan eden siyasi olaylarla birlikte sosyal, ekonomik, din ve kültür hareketlerinin anlaşılıp değerlendirilmelerine yarayan bir çok bilgiler vermiştir ki, bu keyfiyet *Bugye*'nin değerini daha da artırmaktadır.

İbnü'l-Adim, çeşitli kaynaklardan nakiller yapması nedeniyle, çoğu zaman bir olayın hikâyesini birkaç kez tekrarlamakta ise de bu tekrarlar değişik şekiller gösterdiğinden, araştırmacılar, bunlar arasında kolaylıkla bir "mukayese" imkânına sahip olabilmektedirler. Müellifimiz, bu değişik rivayetleri kaydeden müverrih ya da eserlerin adlarını bize vermektedir. Böylece o, telif ettiği eserin bir nevi "Bibliyografya"sını da bize sunmuş oluyor. Nitekim müverrih, bu yayınıımızın konusunu teşkil eden "Melik Rıdvan"ın haltercümelerini yazarken faydalandığı müellif ya da eserleri, zikrediliş sırasına göre, şöylece sıralayabiliriz :

- 1 — Babasının, dedesine atfen, kendisine anlattığı rivayetler.
- 2 — eş-Şerif İdris b. el-Hasen el-İdrisî el-İskenderanî.
- 3 — Zeyd b. el-Hasen (Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Azimî'den naklen).
- 4 — el-Müeyyed b. Muhammed b. Ali et-Tûsî (Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Azimî'den naklen).
- 5 — Süleyman b. el-Fazl b. Süleyman (el-Hâfız Ebû'l-Kasım Ali b. el-Hasen'den naklen).
- 6 — Ebû'l-Yumn (Zeyd b. el-Hasen) el-Kindî (Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Azimî'den naklen).
- 7 — er-Reis Ebû Ali el-Hasen b. Ali b. el-Fazl ed-Dârî: *Tarih*.
- 8 — Müellifin özel olarak tuttuğu birtakım notlar.
- 9 — Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedanî: *Unvanü's-siyer*.

Fahrü'l-Mülûk Rıdvan *Suriye Selçuklularının Haleb* şubesinin melikidir. Bu devletin kurucusu olan babası Tacüddevele Tutuş, Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra *Büyük Sultan* olma amacıyle, saltanat mücadelesine girmeden önce, oğlu Rıdvan'ı, birkaç emirle birlikte başkent *Dimaşk*'ta bırakmıştı. Tutuş, saltanatın öteki müddeisi Berkyaruk'la *Rey* yakınlarında savaşa (Şubat 1095) tutuşmadan önce Rıdvan'a ulaklar göndererek *Suriye*'de bıraktığı askerlerle bir-

likte kendisine yardıma gelmesini bildirdi. Bu haberi alan Rıdvan beraberinde Artuk-oğlu İlğazi ve diğer bazı emîrler olduğu halde, kalabalık bir orduyla babasına erişmek üzere, *Dımaşk*'tan ayrıldı. *Fırat* kıyılarına geldiği zaman babasının *Rey*'de yapılan savaşta yenilip öldüğünü öğrendi. Bu habere çok üzülen Rıdvan, süratle *Haleb*'e döndü. O, şehirde babasının veziri Ebû'l-Kasım tarafından karşılanmış, babasının da vasiyeti üzerine, şehir ve kale kendisine teslim edilmiştir. Böylece Rıdvan hiçbir muhalefetle karşılaşmadan iç-kaledeki hükümdar sarayına yerleşmiş ve babasının yerine *Suriye Selçuklu Melikliği*ni tek başına kendi uhdesine almayı başarmış oldu. Fakat kısa bir süre sonra kardeşi Dukak, *Dımaşk*'a giderek orada *Suriye Selçuklularının* ayrı bir kolunu kurmuş, böylece *Suriye Selçuklu Devleti Haleb* ve *Dımaşk* olmak üzere, iki kola ayrılmış oldu. Fakat *Suriye Selçuklu* hâkimiyetini yalnız kendi uhdesinde toplamaya çalışan Melik Rıdvan, Dukak'ın *Dımaşk* melikliği tanımadığı gibi, babasının kükümdar olduğu *Surive*, *Filistin*, *Irak*, *Elcezire*, *Doğu-Anadolu*, *Azerbaycan* ve *Irak-ı Acem* gibi memleketleri de hâkimiyeti altına almak istiyordu. Bu uğurda o, birçok kez teşebbüse geçmişse de babasına hizmetleri dolayısıyla maiyyetinde toplanan Cenahüddevle Hüseyin, Yağısıyan, Artuk-oğlu Sökmen ve İlğazi, Adabüddevle Abak, Abak-oğlu Yusuf gibi değerli ve işbilir emîrlerden faydalanamaması ve neticede bunların kendisini zaman zaman terk etmeleri sonunda yalnız kamış ve herhangi bir başarı sağlayamamıştır. Bu itibarla Rıdvan, babasının hâkim olduğu memleketlere sahip olamadığı gibi *Filistin*'in *Fatımî* istilâ ve işgalini de önleyememiş ve nihayet melikliğinin hâkimiyet sahasını *Haleb* bölgesinden ileri götürmemiştir. Özellikle o, *Haçlıların Urfa*, *Antakya*, *Kudüs* ve *Trablusşam*'da birer devlet kurlmalarını takip eden zamanlarda daha ciddi tehlikelerle başbaşa kalan *Haleb Melikliğine* bağlı şehir ve kaleleri savunma kaygısına da düşmüştür. Bu vesileyle Rıdvan, *Haleb*'i işgal planları hazırlamakta olan *Haçlılara* karşı birleşik bir *İslâm* cephesi teşkili için, gerek *Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Mehmed Tapar*, gerekse *Dımaşk emîri Tuğ-Tigin* ve öteki küçük mahallî emîrler katında birkaç kez teşebbüste bulunmuşsa da türlü nedenlerle olumlu bir sonuca ulaşamamıştır. Bütün bunların bir sonucu olarak Rıdvan, *Haleb* hükümdarlığını korumak için, *Haleb Bâtınîleriyle* işbirliği yapmak zorunda kaldı. Kendisini tehdit eden dış düşmanlardan başka, cephe aldığı takdirde belki de hayatına son vermek suretiyle, her an hüküm-

ranlığını içerden yıkmaya hazır bu *Bâtînilere* geniş bir serbestlik tanımış ve hattâ onların *Haleb*'de bir propaganda merkezleri açmalarına göz yummuştur. Onun, *Bâtînilere* karşı *Sünnî* âlemi zayıf düşüren bu davranışları nedeniyle, başta tâbi durumda bulunduğu *Selçuklu Devleti Hükümdarı* Sultan Mehmed Tapar ile öteki mahallî emîrlerin hâkimleri kendisini kınamış ve *Bâtînilere* karşı sert tedbirler alması hususunda emirler verip telkinlerde bulunmuşlardır. Ayrıca Melik Rıdvan devriyle ilgili birçok kaynakların da *Bâtînilerle işbirliği* dolayısıyla, kendisini kusurlu saymalarına rağmen, 18 yıl gibi oldukça uzun diyebileceğimiz bir meliklik devresinde, hâkimiyeti altında bulundurduğu memleketlerin güvenlik ve sükûn içinde yaşaması uğruna hiç bir fedakârlıktan geri kalmamıştır. Bu hususa ait bir çok örnekleri *Haleb* tarihinin en güvenilir bir kaynağının müellifi İbnü'l-Adim'in tafsîlâtı ifadelerinde de bulabiliriz:

METNİN ÇEVİRİSİ

RİDVAN B. TUTUŞ B. ALP-ARSLAN B. ÇAĞRI BEG B. SELÇUK
B. DUKAK EBÛ'L-MUZAFFER ET-TÛRKÎ ES-SELÇUKÎ

H.475 yılında doğan Rıdvan, *Dimâşk*'ta babasının (Tutuş'un) himayesi altında yetişti. Annesi çocuklu dul bir kadındı. Babası bu kadını, oğlu Rıdvan'a *Atabeg* ve mürebbî yaptığı Cenahüddevle Hüseyin ile evlendirdi.

Tutuş, Berkyaruk ile savaşmak üzere, *Hemedan*'a ulaşınca *Dimâşk*'ta bulunan oğlu Rıdvan'a mektup yazarak ona, *Şam*'da bıraktığı askerlerle birlikte kendisine (yardıma) gelmesini emretti. Babasının emrine uyararak ona vasil olmak üzere, askerlerle birlikte *Dimâşk*'tan ayrılan Rıdvan, *Âne*³ (*Enbâr* da rivayet edilir)'ye geldiği zaman babasının öldürüldüğü haberini aldı. Bunun üzerine o, süratle geriye dönüp *Haleb*'e geldi ve şehri H.488 yılında, babasının veziri Ebû'l-Kasım b.Bedi'den teslim aldıktan sonra övey babası Hüseyin'i memleket işlerini yürütmeye memur etti⁴.

³ *Âne*, *Rakka* ve *Hitt* arasında, *Elcezire*'ye bağlı, *Fırat* Nehrine nazır ve bir sağlam kalesi olan bir kasaba (Yakutü'l-Hamevi: *Mu'cemü'l-Büldan*, *Wüstenfeld* yayını, III, 594-95).

⁴ Tacüddevele Tutuş, saltanat mücadelesinin ikinci safhasına başlamak için (Bu hususta tafsîlât için bk. A. Sevim, Tutuş'un *Büyük Selçuklu Saltanatını*

(Bu sıralarda) *Haleb*'e gelmiş olan kardeşi Dukak, kendisinin haberi olmaksızın gizlice *Dımaşk*'a giderek şehre hâkim oldu⁵. (Öte yandan) Yağısıyan ve Abak-oğlu Yusuf, askerleriyle birlikte *Antakya*'dan *Haleb*'e gelerek *Rıdvan*'ın hizmetine girdiler. Bunlar, *Rıdvan*'la birlikte Tutuş'un nâiblerinden şehri teslim almak üzere, *Urfa*'ya yöneldiler. Yağısıyan ve Yusuf, *Rıdvan*'ın *Haleb* işlerini birlikte yürütmek amacıyla, Hüseyin'i yakalatıp hapsedmek istedilerse de bunu vaktinde haber alan Hüseyin derhal *Haleb*'e kaçtı. Her iki emîrin bu hareketinden endişelenen *Rıdvan* da Hüseyin'in arkasından *Haleb*'e geldi. Bunun üzerine Yağısıyan ve Yusuf *Antakya*'ya döndüler⁶.

ele geçirme teşebbüsü, *Belleten*, XXVII, sayı : 107, s. 422 vd.) başkent *Dımaşk*'tan ayrılırken askerî ve mülkî erkâna, oğulları *Rıdvan* ve Dukak'a itaat etmeleri hususunda vasiyette bulunmuştu. *Rıdvan*, Sultan Berkyaruk tarafından herhangi bir takibata uğramak korkusuyla, orduyu bile beklemeden süratli koşan atlarla *Haleb*'e gelmiş ve babasının vasiyeti gereğince buradaki hükümdarlık sarayına yerleşmiştir [İbnü'l-Kalânîsi: *Zeylü Tarih-i Dımaşk* (yayımlayan : H. F. Amedroz, *Beyrut*, 1908), s. 130; İbnü'l-Esir: *el-Kâmil ft't-tarih* (*Beyrut*, 1966), X, 246; Bedrüddin Aynî: *Ikdü'l-Cuman ft Tarih-i ehl-i zeman* (*Topkapı Sarayı*, III. *Ahmed Kıp.*, Nr. 2911), III, 201 b]. Tutuş'un *Haleb*'deki veziri Ebû'l-Kasım, şehir ve kalenin yönetimini tahakküm derecesindeki yetkilerle sürdürüyor ve *Haleb*'e gelen *Rıdvan*'a iyi davranışlarda bulunmadıktan başka onun adını hutbelerde bile okutmuyordu. Durumu gayet iyi izliyen Cenahüddevle Hüseyin, kale koruyucularını elde ederek Ebû'l-Kasım'ı evinde kuşattıktan sonra bütün yetkileri elinden alınmış ve İbnü'l-Adîm'in de kaydettiği gibi, Cenahüddevle onun yerine vezirlik makamına getirilmiştir (İbnü'l-Esir, X, 246; Aynî, III, 201 b).

⁵ Şemsü'l-Mülük Ebû Nasr Dukak *Rey* savaşında babası Tutuş'un maiyyetinde idi. Yenilgiden sonra o, Cenahüddevle ve birkaç emîrle birlikte *Haleb*'e gelmiştir. Dukak metinde de işaret edildiği gibi, *Haleb*'de kısa bir müddet kaldıktan sonra babasının *Dımaşk*'taki nâibi emîr Sav-Tigin'in daveti üzerine, kardeşinden gizli olarak bir gece *Haleb*'den ayrılıp *Dımaşk*'a giderek orada *Suriye Selçuklularının* "*Dımaşk Kolu*" nu tesis etmiştir [İbnü'l-Kalânîsi, s. 132; İbnü'l-Esir, X, 269; Azimî (Cl. Cahen yayını, JA., 1958), s. 370].

⁶ Melik *Rıdvan*, babasının hâkim olduğu memleketleri ele geçirmek maksadıyla, Artuk-oğlu Sökmen'in elinde bulunan *Suruç* ile *Kürpolat Ermeni* Toros'un idaresindeki *Urfa*'ya bir sefer tertip etmiş ve hattâ *Urfa*'yı işgal etmesine rağmen (1096 ortaları) tam manasiyle başarılı bir sonuç alamamıştır. Özellikle *Urfa*'nın işgalinden sonra Yağısıyan ve Yusuf'un, Vezir Cenahüddevle'yi bertaraf etmek için tertiplere girişmeleri, *Rıdvan*'ın da adigeçen iki emîrden çekinmesi nedenleriyle, harekâta devam edememiş ve neticede kuvvetleri dağılmıştır (İbnü'l-Esir, X, 246-47; Aynî, III, 201 b).

Rıdvan, kardeşi Dukak'ın hâkimiyetinde bulunan *Dımaşk*'i ele geçirmek için harekete geçti⁷. Cenahüddevle Hüseyin *Haleb*'de kalmış, Artuk-oğlu Sökmen ise Rıdvan ile birlikte *Dımaşk*'a yönelmişti. Rıdvan *Dımaşk*'a erişince Dukak, (Sökmen'in kardeşi) Artuk-oğlu Necmüddin İlgazi'yi hapsedti⁸. *Dımaşk*'ta durumun kendi lehine gelişmemesi üzerine Rıdvan, derhal *Haleb*'e döndü. Sökmen ise, *Beytümukaddes (Kudüs)*'e giderek şehri kardeşi İlgazi'nin nâiblerinden teslim aldı⁹.

Abak-oğlu Yusuf *Haleb*'e Rıdvan'ın yanına gelerek orada ikamet etmeğe başladı. Fakat ondan kuşkulandıya başlayan Rıdvan ve Hüseyin, el-Micenn el-Fev'î'ye talimat vererek onu, Yusuf'a saldırtıp öldürttüler. Bundan sonra Rıdvan ve Hüseyin, Yağısıyan'ın nâiblerinden Tellü Bâşir¹⁰ ve Şeyhüddeyr'i¹¹ teslim alıp *Antakya* bölgesine akınlarda bulundular ve bunu müteakip de *Dımaşk*'a karşı harekete geçtiler. Fakat öte yandan Yağısıyan'ın *Dımaşk*'a Dukak'a yardıma gitmesi üzerine, şehri ele geçirme azmi ve ümidi zayıflayan Rıdvan *Beytümukaddes*'e yöneldi. Fakat Dukak ve Tuğ-Tigin kensisini takibe koyuldular. Rıdvan'ın askerleri telef olmak üzere idi. Hüseyin ve arkasından da Rıdvan çöl yoluyla *Haleb*'e kaçtılar. Daha sonra Sökmen de aynı yolla *Haleb*'e geldi. (Fakat takip harekâtına devam eden) Dukak ve Tuğ-Tigin'in *Haleb* yörelerine gelmeleri üzerine Rıdvan, *Sümeysat* hâkimi İlgazi-oğlu Süleyman'dan yardım istemiş, o da çok sayıda askerle *Haleb*'e gelmiştir. İki taraf kuvvetleri *Kınnesrin*'de *Kuwayk* nehri kıyılarında kar-

⁷ Kardeşinin *Dımaşk* melikliğini tanımak istemiyen Rıdvan, bu melikliği kendi hâkimiyeti altına almak için birkaç kez (1096 da iki ve 1097 de olmak üzere) teşebbüste bulunmuşsa da kesin bir başarı sağlayamamıştır. Bu hususta öteki kaynaklarda daha tafsilâtlı bilgiler vardır. Bk. İbnü'l-Kalânisi, s. 132; İbnü'l-Esir, X, 269; Sıbt ibnü'l-Cevzi: *Mir'atü'z-zeman ft Tarihi'l-âyan (Topkapı Sarayı, III. Ahmed Ktp., Nr. 2907/B), XIII, 112 b, 113 a; Azimî, s. 370; Aynî, III, 211 a.*

⁸ *Dımaşk Selçuklu Meliki* Dukak'ın maiyyetinde bulunan İlgazi'yi hapsedmesinin nedenini, şehri kuşatmaya gelen Rıdvan'ın beraberindeki Sökmen'le kardeşi İlgazi'nin muhtemel bir işbirliğine girişmesi ve dolayısıyla *Dımaşk*'ın düşmesi endişesinde aramak yerinde olur.

⁹ Bu hususta tafsilât için bk. A. Sevim: *Artuk-oğlu Sökmen'in siyasî faaliyetleri, Belleten (XXVI, sayı : 103), s. 503.*

¹⁰ *Haleb*'in kuzeyindeki, iki günlük uzaklıkta kalesi bulunan bir kasaba (Yakut, I, 864).

¹¹ Bugünkü *Şâdir* (İbnü'l-Adim, II, 125, not : 2).

şılaştı. Yapılan savaş sonunda Dukak ve Tuğ-Tigin *Dımaşk'a*, Yağısıyan da *Antakya'*ya çekildiler¹².

Rıdvan'ın kendisi hakkındaki niyet ve tutumunun değişmesi üzerine Hüseyin, karısı (Rıdvan'ın annesi) ile birlikte *Haleb'den Humus'a* kaçtı. Bundan sonra *Frenkler*, *Antakya'*ya yeniden saldırmaya başladılar. (Şehir hâkimi) Yağısıyan, Melik Rıdvan'ın hizmetine girmek amacıyla *Haleb'e* geldi. Rıdvan (bu arada) Yağısıyan'ın kızı Çiçek Hatun'la evlendi. Öte yandan *Frenkler*, *Antakya'*ya inerek *Haleb* beldesine yapacakları akınları plânlaştırdılar. Yağısıyan'ın oğlu, *Frenklere* karşı yardım almak için *Haleb'e* geldi. Bunun üzerine Rıdvan, *Haleb* ve Sökmen'in askerlerini onunla birlikte (*Antakya'*ya) yolladı. Hazırlıksız ve silâhsiz bir halde bulunan bu kuvvetler, *Frenkler* tarafından bozguna uğratılınca idaresi *Ermeni* ahalinin eline geçmiş olan *Hârim'e* çekildiler¹³. (Bu arada) Artuk-oğlu Sökmen, Rıdvan'ın hizmetinden ayrılıp Dukak'la birlik oldu. Daha sonra *Frenklerin Antakya'yı* istilâ etmeleri üzerine durumu nazikleşen Rıdvan, *Haleb-Batınilerine* yanaşmış, mezheplerini tanımış, onlardan yana olmuş ve bunun bir sonucu olarak *Bâtıniler*, *Haleb'de* bir propaganda merkezi (*Dârü'd-da've*) kurdular. (Bunun üzerine) *İslâm* hükümdarları *Batınlere* karşı tutumu dolayısıyla Rıdvan'a mektuplar yazmışlarsa da Rıdvan, bunlara önem vermeyerek *Batınileri* desteklemeye ve onlardan yana olmaya devam etti.

Frenkler (bu sırada) Rıdvan'a karşı kuvvet kazandılar. Bu durum karşısında Rıdvan, *Beytü'l-mal'e* ait bazı yerleri *Haleblilere* satmış, böylece o, şehir kalkını kendisine bağladığı gibi, *Haleb'de* mülkleri bulunmaları sebebiyle de onların şehirde kalmaları (şehri terk etmemeleri) hususunda çaba göstermiştir. Öyleki bir kısım *Haleb* halkına, *Haleb* ekinliklerinden 60 parça boş araziye bir saat içinde satmış ve her arazinin sınırını, müşterisini ve değerini gösteren bir mektup (tapu) kaleme almıştır. Bu mektup babama – Tanrı rahmet eylesin – ait diğer mektuplar gibi bende bulunmaktadır¹⁴.

¹² 22 Mart 1097 tarihinde vuku bulan *Kinnesrin'de Kıwayk* çayı savaşı hakkında bk. İbnü'l-Adim, II, 126-127; İbnü'l-Esir, X, 269; Aynî, III, 211 a; Sıbt, XIII, 113 a.

¹³ *Haçlılar* tarafından *Asi* ırmağı yörelerinde bozguna uğratılan bu kuvvetler, daha sonra *Haçlı* askerlerinin takibi üzerine, Mart 1098 de *Haleb'e* dönmek zorunda kalmışlardır (İbnü'l-Adim, II, 132).

¹⁴ İbnü'l-Adim'den başka hiç bir kaynakta bulunmayan bu kayıtlar, ger-

Melik Rıdvan, cimri olup paraya çok düşkün idi ve asla onu sarfetmek istemezdi. Bu yüzden kendisinin emîr ve kâtipleri onu “*Habbe babası*” diye lakapladılar. Rıdvan’ın böyle cimri olması, kendi durumunu zayıflatığı gibi, *Frenkler* ve *Batınîlerle* de ilişkileri bozuldu. Rıdvan *Haleb*’de eskiden mevcut olmayan (toprak ve mal) vergileri koydu. Fakat bütün bunlara rağmen *Müslümanlara* karşı iyi ve lütüfkâr davranırdı. Bu hususta bana şunları anlattılar :

“Bir gün Rıdvan (herhangi bir yere gitmek için) atıyla *Bâbü’l-Irak*’tan geçip buraya yakın olan ve sur içinde bulunan *el-Mermâ*’ya geldiği zaman bir kadının ‘ey Zeliha, gel Melik’e yardım et’ diye bağırdığını duymuş, bunun üzerine atını durdurup bir saat beklemiş, sonra (etrafa) bakınmış, kimseyi göremeyince: ‘Hani Zeliha nerede? ona söyleyiniz, gelip bize yardım etsin, ya da gitsin’ demiştir.” Bu, bir melikten sâdır olan en büyük bir lütüftur.

“Babam bana şunları anlattı” diyen babam, onun kendisine şunları haber verdiğini rivayet ediyor :

“Babam Ebû’l-Ganâim’in köyü olan *Akdâr*? (أقدار) ile Kadı Ebû’l-Fazl b. el-Haşşâb’ın köyü *Abteyn*? (عبطين) arasındaki sınırlar konusunda babamla İbnü’l-Haşşâb arasında anlaşmazlık çıkmış ve mesele büyüyerek taraflar arasında kırgınlık ve düşmanlık husule getirmiştir. Çok geçmeden Rıdvan durumdan haberdar olunca onlara: ‘Ben bizzat sizinle birlikte gidip sınırlarınız üzerinde duracağım’ demiştir. Çok geçmeden Rıdvan onlarla birlikte hareketle münakaşa konusu sınır üzerinde durmuş ve onlardan birisine: ‘Nereye kadar sınır iddia ediyorsunuz?’ diye sormuş o da: ‘Şuraya kadar’ diye cevap vermiştir. Bu kez ötekine: ‘Sen nereye kadar sınır iddia ediyorsun’ diye sorunca onunda: ‘Buraya kadar’ demesi üzerine Rıdvan her ikisine: ‘Kendinizin olduğunu iddia ettiğiniz yerlerin yarılarını bana hibe etmenizi istiyorum’ demiştir. Bunun üzerine her iki müddei de Rıdvan’a olumlu cevap vermiştir. Böylece her ikisinin iddia ettikleri miktarların yarılarında – Rıdvan lehine – vazgeçmesi sonunda, anlaşma olmuş ve dolayısıyla Rıdvan, ihtilâf konusu sınırı, her ikisini de razı edecek şekilde tesbit ettikten sonra *Haleb*’e dönmüştür”. Bu hikâye de tarihlere yazılması, kayıt ve nakledilmesi gerekli bulunan *Melik*’e ait anılardan birisidir.

çekten ilgi çekicidir. Sözkonusu arazinin, halka dağıtım şekliyle ilgili kayıtların, İbnü’l-Adim’in yaşadığı devirdeki *Haleb* arazi defterlerinde hâlâ kayıtlı bulunduğunu müellif bizzat ifade etmektedir (Bk. II, 157).

eş-Şerif İdris b. el-Hasen el-İdrisî el-İskenderânî'nin kendi el yazısı ile olan eserinden şunları okudum:

“eş-Şeyh Ebû'l-Hasen el-Mevsûl diyor ki- kendisi bunları bana, eş-Şerif Eminüddin ebî Tâlib Ahmed b. Muhammed en-Nakib el-Hüseyinî el-İsfehanî'nin evinde seleflerinden yaptığı nakiller cümlesinden anlatmıştı:-

'H.505 yılı *Rebiülevvel* ayında *Haleb*'e, beraberinde beş yüz deve yükü çeşitli ticaret malları bulunan Ebû Harb İsa b. Zeyd b. Muhammed el-Hucendî adında fakih bir tüccar olan değerli bir adam geldi. Bu zat *İsmaililere* çok sert davranır, onlara karşı mücadeleye gidenlere yardım eder, *İsmaililer* konusunda (onlar aleyhine) oldukça mubalağa gösterirdi. Bu yüzden o, *İsmaililere* mücadele edenlere bol miktarda para sarf ederdi. el-Hucendî, etrafında köle ve hizmetkârları olduğu halde, adamlarıyla birlikte yükleri gözden geçiriyordu. Kendisi Ahmed b. Nasr er-Râzî adında bir *Bâtınîyi Horasan*'dan beraberinde getirmişti. Bu *Bâtınînin* kardeşi, el-Hucendî'nin adamları tarafından öldürülmüştü. *Bâtınî* Ahmed (ticaret kervanı ile) *Haleb*'e vasıl olunca buradaki *Melâhide* reisi Ebû'l-Feth es-Sâig'i arayıp buldu. Bu zat Melik Rıdvan'ı etkisi altında bulunduruyordu. Ahmed, Melik Rıdvan'ın katına çıkarak ona, Fakih Ebû Harb ile kendileri arasında geçen şeyleri anlatmış ve onu, Fakih'in mallarını ele geçirmeğe teşvik etmiş ve kendisinin, *Melâhide* düşmanlığı ile tanınmış bir kimse olması bakımından, bu konuda herhangi bir töhmet ve iftiradan beri olacağını bildirmiştir. Buna çok sevinen Rıdvan, Ebû Harb'in mallarına sahip olma hususundaki fırsatı kaçırmamıştı. O, bu hususta kendisine yardımcı olacak kimseleri derhal çağırıp Ahmed b. Nasr er-Râzî'yi, saldırtmak üzere, Ebû Harb İsa el-Fakih'e gönderdi. Ebû Harb onu görünce, adamlarına ve kölelerine: 'Bu bizim arkadaşımız değil midir? diye sorunca onlar da: 'Odur' cevabını verdiler ve derhal ona saldırıp öldürdüler. Bu sırada Ebû'l-Feth el-Bâtınî el-Halebînin adamlarından bir gurup Ebû Harb'e saldırdılarsa da onların da hepsi birer birer öldürüldüler. Bundan sonra Ebû Harb: 'Bu hâin (gaddar) *Bâtınî*'ye karşı Tanrıdan yardım istemek, arkamızdaki (gelecek) korkulardan bizi emin kıldı. Biz emniyetli kimselerin yanına geldik, yoksa bunlar (*Bâtınîler*) bize, bizi öldürecek kimseler yolladılar 'dedi. Bunun üzerine Ebû Harb'in adamları Rıdvan'a gidip onun bu sözlerini kendisine anlattıkları zaman Rıdvan şaşkına döndü.

(Öte yandan) *Sünnîler* ve *Şîîler* Ebû Harb'e giderek kendisine yapılan bu muamelenin doğru olmadığını beyan ettiler. Ayrıca *Sünnî* ve *Şîî* inançlı gençlerden bir gurup, *Bâtınî* gençlere saldırarak onları öldürdüler. Bu durum Melik Rıdvan'a bildirildi ise de o, bu olayı kınamaya cesaret edemedi. Ebû Harb *Haleb*'de (bir müddet) kalarak *Atabeg* Zahirüddin ve öteki *Şam* Meliklerine (başına gelenleri bildiren) mektuplar yazdı. Bu *Melikler* de Rıdvan'a elçilerle mektuplar gönderip Ebû Harb'e yapılan muameleden dolayı kendisini kınadılar. Bunun üzerine Rıdvan (sözkonusu) olayı kınadıktan başka and içerek bu zat hakkında kötü bir niyetinin olmadığını bildirirdi. Ebû Harb, istediği yere gitmesi hususunda serbest bırakılınca (*Şam Meliklerinden* Rıdvan'a gelen) elçilerle birlikte *Haleb*'den ayrılp *Rahbe*'ye doğru yöneldi ve daha sonra da memleketine döndü. *Haleb* halkı, bu zatın başına gelenlerden (daima) bahsederdi. Rıdvan bu hareketiyle halkın gözünden düştü ve o günden beri halk *Batınîlere* (her fırsatta) saldırmaktan geri kalmadı".

Zeyd b. el-Hasen, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Azîmî'den naklen, H. 501 yılı olayları arasında bize şunları rivayet etti :

"Bu yıl, Fahrü'l-mülûk Rıdvan'ın *Batınîlerin* tarafını tuttuğu, onlara yakınlaştığı ve (bu sebeple de) onun, *Sultan*'ın meclisinde kınandığı haberi geldi. Rıdvan, bu haberi alınca Ebû'l-Feth el-Batınî'nin kardeşi-oğlu Ebû'l-Ganâim'e adamlarıyla birlikte *Haleb*'den çıkıp gitmesini emretti. *Bâtınîler*, (tarafdarlarından) bir kısmının kaçırılıp bir kısmının da öldürülmesi üzerine, şehirden gizlice kaçtılar".

Rıdvan, *Haleb*'e hâkim olunca kendi babasından olan iki kardeşini öldürttü. Kendisi ölüp de yerine oğlu Alp-Arslan *melik* olunca suret bakımından insanların en güzellerinden sayılan iki kardeşini öldürmüştü. Bak! bu ne garip bir tekerrürdür.

el-Müeyyid b. Muhammed b. Ali et-Tusî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Azîmî'den naklen bize şunları haber verdi :

"Bu yıl (yani H. 490) el-Micennü'l-Muvaffak, Melik Rıdvan'a karşı ayaklandı. Önceleri *Halebîler* onu destekledilerse de sonradan ondan ayrıldılar. el-Micenn gizlenmeye çalışmış, fakat Melik Rıdvan, kendisiyle birlikte adamlarını ve çocuklarını yaka-

latıp Zilkade ayında mallarını müsadere etmiş, onlara çeşitli işkenceler yaptırdıktan sonra önce el-Micenn'i ve daha sonra da onun cesedi etrafında ötekileri öldürmüştü¹⁵.

"O yıl Melik Rıdvan'a *Mısır* elçisi gelip Halife el-Müsta'li'den kendisine hediyeler ve hil'atler getirdi. Rıdvan *Mısırlılar* adına bu ay hutbe okuttuysa da sonradan bundan vazgeçti¹⁶.

"H. 493 yılında *Frenkler* Melik Rıdvan'ı *Kellâ*¹⁷ denilen yerde yendiler. *Müslümanlar* kalabalık, *Frenkler* ise yüz atlı idiler. Onlar, *Müslümanların* birçoğunu öldürüp birçoğunu da tutsak aldılar. Bu yenilgi 5 Şaban Cuma günü vuku buldu¹⁸.

¹⁵ *el-Micenn* lâkaplı Berekât b. Fâris, *Haleb* valisi Ak-Sungur tarafından şaki ve müfritlerle iyi mücadele edebilir düşüncesiyle, *Haleb* Reisliğine atanmıştı. el-Micenn, bu görevi Ak-Sungur ve Tutuş zamanlarında başarı ile yürütmüşse de Melik Rıdvan zamanında idare adamlarına tahakküme ve daha sonra da isyana başlaması üzerine, Rıdvan tarafından mallarına el konulduktan sonra öldürülmüştür (1098 ortaları). Yerine Sâid b. Bedi atanmıştır [İbnü'l-Adim: *Zübdetü'l-Haleb ft Tarihi Haleb* (yayınlayan : Sami Dehhan, *Dımaşk*, 1954), II, 138 vd.; İbnü'l-Kalânisi, s. 135].

¹⁶ *Suriye Selçuklu Devletinin*, birbirleriyle anlaşmazlık halinde bulunan iki Şu-beye ayrıldığı sıralarda *Mısır-Fatımî Halifesi* el-Müsta'li, *Haleb'e* Melik Rıdvan'ın katına değerli hediye ve hil'atlerle bir elçi heyeti göndermişti. *Fatımî Halifesi*, Rıdvan'a : Kendisini metbû tanınmasını, *Haleb* ve yörelerinde *Sünnt* hutbesini kaldırıp şii hutbesini koymasını, bu hutbelerde önce kendisi ile vezirinin, daha sonra da Rıdvan adının okunması ve nihayet bunlara karşılık ona geniş çapta malî ve askerî yardım yapılarak *Dımaşk'ı* ele geçirmesinin sağlanmasını teklif etmiştir. Hüküm sürmekte olduğu *Haleb'de* devamlı olarak *Bâtınî* telkinleri altında kalan, vaktiyle babasına hizmet edip de şimdi maiyyetinde bulunan işbilir emîrlerin kendisini terketmeleri sonunda, kendini zayıf hissetmeğe başlayan Melik Rıdvan, *Haleb* hâkimiyetini devam ettirmeği daima ön planda tuttuğundan, sözkonusu *Fatımî* tekliflerini kabul ve uygulamada hiç bir sakınca görmedi. Bu itibarla 28 Ağustos 1097 tarihinde yapılan bir törenle camilerde *Şii* hutbesi okutmaya başladı. Hattâ Rıdvan buna muvazi olarak *Sünnt* mezhepli *Haleb* kadı ve hatibini azledip yerine Şiîlerini atamıştır. Fakat bu hareketinin *İslâm* âlemince büyük tepkilere yol açması nedeniyle Rıdvan, ancak dört hafta okutabildiği *Şii* hutbesini kaldırmak zorunda kaldı. Metinde çok kısa olarak verilen bu önemli olayın tafsilâtı için bk. İbnü'l-Adim, II, 127-128; İbnü'l-Esir, X, 269-70; İbnü'l-Kalânisi, s. 133; Azimî, s. 372; Aynî, III, 211 a; Sibt, XIII, 118 a-b.

¹⁷ *Haleb'e* bağlı olduğu anlaşılan *Kellâ'nın* kesin yerini tesbit edemedik.

¹⁸ *Haçlılar Haleb* bölgesinde bulunan birçok kaleleri almak suretiyle *Haleb'i* kuşatmış bir duruma geldiler. Rıdvan, *Kellâ'yı* da işgal eden *Haçlılara* karşı harekete geçmiş, *Temmuz 1100* tarihinde *Antakya* hâkimi Bohemond'la bu yörede yapılan savaşta yenilerek *Haleb'e* çekilmek zorunda kalmıştır.

“H. 489 yılında *Frenkler* Melik Rıdvan'ı *Artah*¹⁹ arazisinde bulunan عين سيلوا²⁰ da yendiler. Bu çarpışmaya *Artah* kalesi sebep oldu. *Frenkler* burasını almak amacıyla harekete geçince, Melik Rıdvan da (atlılardan başka) topladığı çok sayıdaki yaya kuvvetlerle birlikte derhal *Artah*'a yardıma gitti. Perşembe günü yapılan bu çarpışma sırasında Rıdvan'ın atlıları bozuldu, yayaları teslim oldu ve onlardan çok sayıda asker öldürüldü. *Haleblilerden* büyük bir gazi topluluğu – Tanrı onlara rahmet eylesin – bu savaşta yok olup gitti. Velhasıl bu savaşta bulunan *İslâm* kuvvetlerini çoğu bozulup kaçtı”.

Haber aldığıma göre (İbnü'l-Adim) bu savaşta *Müslümanlardan* atlı ve yaya olmak üzere, üç bin iki yüz kişi öldürüldü. (Bu yenilgiden sonra) *Artah*'ta oturan *Müslümanlar* buradan kaçmak zorunda kaldılar.

Bu başarı üzerine *Frenkler Haleb* beldesine yürüterek yağma ve talan hareketlerinde bulunup birçok tutsak aldılar. Bu yüzden bölge halkı korku ve endişe içinde kaldı. Netice itibarıyla *Cebelü Leylün*'dan *Şeyzar*'a değin olan memleketlerde huzur bozuldu, emniyet ve sükunun yerini korku aldı. *el-Cezr* ve *Leylün* halkı *Haleb*'e kaçarken arkalarından yetişen *Frenk* atlıları bunların çoğunu tutsak alıp bir kısmını da öldürdüler. *Haleb* topraklarında vuku bulan bu facia, daha önceki *Kella* felâketinden daha acıklı idi²¹.

Frenk Tancred, *Leylün*'a bağlı *Tellü Ağdı*²² üzerine yürüyerek işgal etmiş, *Haleb* mülhakatından olan öteki kaleleri de ele geçirmişti. Böylece Melik Rıdvan'ın elinde güneyde yalnız *Hama*, batıda ise hiç bir yer kalmadı; kenüz idaresi altında bulunan doğu ve kuzey

¹⁹ *Artah*, *Haleb*'e bağlı, içinde kalesi olan bir kasaba (Yakut, I, 190). Bu yenilgi üzerine *Haçlılar Kefertâb* ve yörelerini de almaya muvaffak olmuşlardır [İbnü'l-Adim, II, 143-144; Azimî, s. 376; Claude Cahen: *La Syrie du Nord a l'époque des Croisades et la principauté Franque d'Antioche* (Paris, 1940), s. 227-28].

²⁰ Adı ve yeri tesbit edilemedi.

²¹ *Antakya* hâkimiyetini eline geçiren Tancred'in diğer *Haçlı* kuvvetlerinden de takviye alarak *Artah*'a yürüyüp kuşatması üzerine, bu sırada *Trablusşam*'ı kuşatmakta olan *Haçlılara* karşı, şehir hâkimi İbn Ammar'ın davetine icabetle yardıma gitmek için hazırlık yapmakta olan Rıdvan, *Trablusşam*'a gitmekten vazgeçip *Artah*'a Tancred'i karşılamaya gitti. Rıdvan, burada *Haçlılarla* başarılı bir savaş yapmasına rağmen, askerlerinin yağmaya dalmaları sonunda feci şekilde bozguna uğramış (Nisan 1105) ve pek çok kayıp vererek *Haleb*'e çekilmek zorunda kalmıştır (Tafsîlât için bk. İbnü'l-Kalânîsi, s. 148; İbnü'l-Adim, II, 150, 51; İbnü'l-Esir, X, 393; Aynî, III, 226 a; Azimî, s. 377).

²² *Haleb-Antakya* arasındaki *Leylün* mülhakatından bir yer (Yakut, I, 778).

bölgeleri emniyetli yerler olmadığı gibi *Haleb* halkı da iyi bir durumda değildi : Şehir halkından bazı kimseler, *Bağdad*'a giderek (özellikle) Cuma günleri feryad ve figan ettiler; *Müslüman* ordusunun, *Frenklere* karşı kendilerine yardıma gelmesini isteyerek camilerde hatiplerin hutbe okumalarına engel oldukları gibi, bazı minberleri de kırıp parçaladılar²³. Bunun üzerine Sultan Mehmed b. Melikşah, *Musul* hâkimi Mevdud, Ahmedil el-Kürdî ve Sökmen el-Kutbî'nin kuvvetlerinden büyük bir ordu hazırlatıp harekete geçirdi. Fakat Sökmen *Haleb*'e gelmeden yolda vefat etti. Ordu *Haleb*'e eriştiği zaman Rıdvan şehir kapılarını onların yüzlerine kapadı ve şehri teslim etmemeleri için, halktan rehinelere alıp kaleye çekildi. Rıdvan ayrıca emri altındaki bir kısım askerlerle *Bâtınilerden* bazı kimseleri, şehir surlarının korunması için görevlendirdi ve halkın surlara çıkmasını yasakladı. (Bu yasaktan sonra) surlardan aşağıya ısıklık çalan bir adamın -emirle- boynu vuruldu ve yine sur üzerinde giysisini çıkarıp başkasına atan başka bir adamın da surlardan aşağıya atılması emredildi. Böylece *Haleb* kapıları on yedi gece kapalı kaldı. (Bu süre içinde) şehir halkı üç gece yiyecek bir şey bulamayıp aç kaldı. Bunun sonucu olarak şehirde hırsız çoğaldı ve dolayısıyla şehir ilerigelenleri hayatlarından endişe etmeğe başladılar. Melik Rıdvan'ın idaresinin böylece kötüleşmesi nedeniyle, halk arasında onun aleyhine konuşmalar oluyor, kendisine dil uzatılıyor ve ayıplanıyordu. Bu durum karşısında Rıdvan'ın, tebeasının şehri teslim etmesi ihtimalinden dolayı, korkusu arttı. Bunun sonucu olarak Rıdvan halk arasına atlı kolcular gönderdi. Bundan başka o, şehir dışında bulunan askerler arasında çapulcular yolladı; bunlar, ordudan ayrılıp yalnız başına kalan askerleri kapıp kaçırıyorlardı. Netice itibarıyla *Haleb*'e yardıma gelen bu ordu, *Frenklerin* yağmalarından arta kalan şeyleri yağma ve talan ettikten sonra *Frenk* işgaline uğrayan *Maarretünnuman*'a,

²³ *Hâşimî* ailesinden birisinin başkanlığında sofi, tacir ve fakihlerden kurulu bir heyet, yardım amacıyla, *Bağdad*'a gitmiştir (1110 sonları). Bu heyet burada kendilerine katılan birçok kimselerle birlikte Mart 1111 tarihinde, bir cuma Sultan Mehmed Tapar'ın, öteki *Cuma* da Halife el-Mustazhir Billah'ın özel Camilerine giderek gösterilerde bulundular. Bunun üzerine metinde de görüldüğü üzere, *Sultan*'ın emriyle hazırlanan *Selçuklu* ordusu *Haleb*'e hareket etmiştir. Tafsîlât için bk. İbnü'l-Kalânîsî, s. 173; İbnü'l-Esir, X, 482 vd.; Aynî, III, 236 b; İbnü'l-Adim, II, 157 vd.; *Ebû'l-Fereç Tarihi* (Türkçe çevirisi : O. R. Doğrul, Ankara, 1945), s. 350.

H. 505 yılının *Safer* ayı sonunda hareket etti²⁴. Burada birkaç gün kalındığı sıralarda Atabeg Tuğ-Tigin gelip onlara katıldı. Bunun üzerine Rıdvan'ın (ordu mensuplarından) bazı (emirlere) mektuplar göndermiş ve Tuğ-Tigin'le onların arasını açmıştı. Durumu ciddileşen Tuğ-Tigin, Mevdud'un maiyyetine girdi ve o da ona, muhaliflerine karşı ısrarla savunmak suretiyle, dostluk ve vefa gösterdi. Daha sonra Tuğ-Tigin onlara hediyeler gönderip *Trablus*'a yürümelere halinde kendilerine para yardımında bulunacağını telif ettiyse de onlar, bunu kabul etmediler. Ordu mensuplarından Ahmedîl, Porsuk-oğlu Porsuk ve Sökmen'in askerleri *Fırat* yönüne hareket ettiler. Öte yandan Atabeg'le kalan Mevdud onunla birlikte *Maarretünnuman*'dan *Asi* ırmağı yönüne giderek *Celâli*'ye kondular. Bu sırada *Frenkler* de *Efâmiye*'ye konarak Baudouin, Tancred ve Saint-Gilles'in oğlu hep birlikte İslâmlara karşı harekete geçtiler. Bunun üzerine Ebû'l-Asâkir Sultan b. Munkiz, yakınları ve askerleriyle *Şeyzar*'dan çıkıp Mevdud ve Tuğ-Tigin'le birleşerek *Frenklere* karşı yürüdüler. *İslâm* athları, *Frenkleri* kuşatıp su yollarını da çevirerek onların suya ulaşmalarına mâni oldular. Bu yüzden *Frenkler* birbirlerini savunlak suretiyle yaya olarak kaçmak zorunda kaldılar.

Tancred'in *Azaz* kalesi önünde karargâh kurması üzerine Rıdvan, ona (sulh için) *Haleb* bölgesi gelirlerinden 20 bin dinar para, at vesair şeyler vermeyi teklif etti ise de Tancred bunu kabule yanaşmadı. Buna müteakip Rıdvan, Atabeg Tuğ-Tigin'e yanaşmayı uygun bularak onu *Haleb*'e davet etti. Bu daveti kabul ile *Haleb*'e gelen Tuğ-Tigin'le Rıdvan asker ve para bakımından birbirlerine yardımda bulunma hususunda anlaşma yaptıktan başka, *Dımaşk*'ta Rıdvan adına hutbe okutulup para bastırılması da karar altına alındı. Fakat Rıdvan yapılan bu anlaşmalara sadakat göstermedi. *Şam*'a gelen Mevdud *Frenklere* karşı cihat hususunda Tuğ-Tigin'le anlaşıp Melik Rıdvan'dan yardım isteğinde bulundu ise de Rıdvan yardımı geciktirdi. Ancak bu sıralarda vuku bulan *İslâm* kuvvetlerinin

²⁴ Melik Rıdvan'ın *Haçlılara* karşı kendisine yardıma gelen *Selçuklu* ordusuyla işbirliği yapmaması, gerçekten anlaşılması güç bir olaydır. Bununla birlikte onun, *Haleb* hâkimiyetinin elinden gideceği korkusuyla işbirliğinden çekindiği ileri sürülebilir. *Haleb* bölgesinde büyük tahribat yapan *Selçuklu* ordusunun geri çekilmesi hususunda, Rıdvan —İbnü'l-Adim'in de işaret ettiği gibi— sürekli bir çaba göstermiştir.

Frenkleri yenme olayından²⁵ sonradır ki Rıdvan, Tuğ-Tigin'le yaptığı andlaşma ve vaade aykırı olarak onlara 100 atlıdan daha az yardımcı bir kuvvet gönderdi. Rıdvan'ın bu hareketine kızan *Atabeg*, onu kınadı ve H. 507 *Rebiülevvel* ayında onun adının *Dımaşk*'taki okunan hutbeden ve sikkelerden kaldırılmasını emretti.

Süleyman b. el-Fazl b. Süleyman bize, el-Hâfız Ebû'l-Kasım Ali b. el-Hasen'in kendisine şunları haber verdiğini söyledi:

"Rıdvan b. Tutuş b. Alp-Arslan b. Çağrı Beg b. Selçuk b. Tutak et-Türki, babası *Rey*'e yöneldiği zaman *Dımaşk*'ta bulunuyordu. Babası bir mektup gönderip kendisini çağırması üzerine, Rıdvan yola çıktı ve *Enbâr*'a erişince babasının öldürüldüğü haberini aldı. Bunun üzerine o, derhal *Haleb*'e dönüp şehri vezir Ebû'l-Kasım'dan teslim aldı. H. 468 yılında Cenahüddevle Hüseyin *Haleb* idaresine el koydu. Daha sonra Rıdvan, kardeşi Dukak'ın ölümü üzerine *Dımaşk*'a yürüyerek kuşattı ve neticede şehirde kendi adına hutbe okutulup para basılması hususu kararlaştırıldı. Fakat kendisinin *Haleb*'deki işleri henüz yoluna girmediği için geri dönüp orada oturmağa başladı²⁶. *Frenklere* karşı savaş hususunda kendisinden hiç de iyi olmayan işler sudûr etti. *Haleb*'de *Bâtınîlere* yanaşıp onlardan yardım isteğinde bulundu. Daha sonra o, *Atabeg* Tuğ-Tigin'i *Haleb*'e davetle ona iyi muamelelerde bulunarak onunla dostluk kurdu. *Dımaşk*'ta Rıdvan adına hutbe okutulup para basılması hususunda her ikisi, aralarında bir karara vardılarsa da Rıdvan'ın ahdinde vefa göstermemesi üzerine adı hutbeden kaldırıldı.

"Rıdvan *Haleb*'e hâkim olunca babası Tutuş'un çocukları olan Ebû Tâlib ve Behram adlı iki kardeşini öldürttü. Kendisi de H. 507 yılının 28 *Cemaziyelâhırında* vefat etti".

Ebû'l-Yumn el-Kindî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Azimi'den bize şunları rivayet etti. Ben bunları. Ebû'l-Yumn'un kendi elyazısıyla yazdığı eserinden naklediyorum:

²⁵ Emîr Mevdûd ve Tuğ-Tigin'in, Kral Baudouin I. ve Joscelin'e karşı kazandıkları *Taberiyye* savaşı (Haziran 1113).

²⁶ İbnü'l-Adim'in, Süleyman b. el-Fazl'dan naklen zikrettiği bu kayıt, elimizde bulunan kaynaklarda görülmemektedir. Yalnız İbnü'l-Esir (X, 269), Rıdvan ve Dukak arasında *Mart* 1097 tarihinde vuku bulan *Kınnesrin* savaşından bir süre sonra *Dımaşk*'ta Rıdvan'ın adının Dukak'tan önce hutbelerde okutulduğunu kaydetmektedir.

“*Haleb* hâkimi Melik Rıdvan b. Tâcüddevle Tutuş, H. 507 yılında vefat etti. Yerine oğlu Tâcüddevle Alp-Arslan geçti ve aynı yılda o, suret bakımından insanların en güzellerinden olan çocuk yaştaki Melikşah ve İbrahim adlı iki kardeşini öldürttü. Fakat İbrahim’in bir müddet yaşadığını tesbit ettim. Hattâ onun oğlunu- zannedersem adı Mubarek olacak-*Haleb*’de görmüştüm. Gerçeği *Tanrı* daha iyi bilir”.

Mardin’de müellifin elyazısıyla olan nüshası elime geçen ve er-Reis Ebû Ali el-Hasen b. Ali b. el-Fazl ed-Dârî tarafından tertib edilen bir tarih kitabında müellif, Melik Rıdvan b. Tutuş’un *Haleb*’de vefat ettiğini ve yerine oğlu el-Ahras’ın geçtiğini söylüyor.

Faydalı olur mülâhazasıyla kaydetmiş olduğum (bazı) notlarda şunlar yazılıydı:

Rıdvan *Haleb*’de ağır bir surette hastalanıp 28 *Cemaziyelâhur* 507 tarihinde vefat ettikten sonra *Meşhedü’l-Melik*’e gömüldü. Ölümü nedeniyle *Haleb* idaresi bozuldu, dost ve arkadaşları onun ölümüne üzüldüler. Rivayet edildiğine göre, Rıdvan, hazinesinde ayniyât, alet, mal ve kap-kacak olmak üzere, 600 bin dinar değerinde eşya bırakmıştır.

Muhammed b. Abdümelik el-Hemedanî, telif ettiği *Unvanü’s-siyer* adlı kitabında sunları söylüyor:

“Ebû’l-Muzaffer Rıdvan b. Tutuş, babası Tutuş’un H. 488 yılındaki ölümünden sonra 19 yıl ve birkaç ay *Haleb*’e hâkim olmuş ve H. 507 yılı *Cemaziyelâhur* ayının son *Çarşamba* günü sahur vakti 32 yaşında olduğu halde, vefat etmiştir. Rıdvan, ayniyat ve mal olarak takriben bir milyon dinar değerinde eşya bırakmıştır”.

METIN

(89a) رضوان بن تتش بن الب ارسلان بن چغرى بٹ

ابن سلچوق بن دقاق أبوالمظفر التركي السلچوقى

ولد سنة خمس وسبعين وأربعمائة ونشأ بدمشق فى حجر أبيه وكانت أمه أم ولد فزوجها أبوه من جناح الدولة حسين وجعله أبوه أتابكا له ومربيا ولما توجه أبوه تتش لمحاربة بركيارق ووصل إلى همدان كتب إلى ولده رضوان إلى دمشق وكان قد تركه بها يستدعيه إليه من دمشق وأمره أن يحضر معه من تخلف بالشام من العسكر فامثل أمر أبيه وخرج من دمشق بالعسكر متوجها إلى أبيه ووصل إلى عانة وقيل إلى الأنبار فبلغه قتل أبيه تتش فحطّ خيمه وسار مجدا عائدا فوصل إلى حلب وتسلّمها من وزير أبيه أبى القاسم بن بديع فى سنة ثمان وثمانين وأربعمائة وتولى حسين زوج أمه تدبير ملكه .

ووصل أخوه دقاق إلى حلب ومضى سرا من رضوان إلى دمشق فملكها وقدم يغبى سغيان ويوسف بن ابق بعسكرهما من أنطاكية إلى خدمة رضوان وسارا (89b) معه إلى الرها ليتسلمها من نواب والده فأرادا القبض على حسين ليتفردا بتدبير رضوان فبلغ حسين ذلك فهرب إلى حلب وتبعه رضوان إليها واستوحش رضوان منهما فرجعا إلى أنطاكية .

وسار رضوان إلى دمشق ليأخذها من أخيه دقاق ونزل جناح الدولة حسين بحلب وسار معه سكران بن ارتق فلما وصل رضوان إلى دمشق اعتقل دقاق نجم الدين إلغازى بن ارتق ولم يستتب لرضوان أمر بدمشق فرجع إلى حلب وتوجه سكران إلى البيت المقدس وتسلّمه من نواب أخيه إلغازى .

ووصل يوسف بن ابق إلى رضوان إلى حلب وسكنها فخاف منه رضوان وحسين فتقدما إلى الحجن القوعى فهجم عليه فقتله .

وخرج رضوان وحسين فتسلما تل باشر وشيخ الدير من نواب يغى سغيان وأغارا على بلد أنطاكية ثم توجهها إلى دمشق وسار يغى سغيان إليها منجدا دقاق فضعمت نفس رضوان عن دمشق فسار إلى البيت المقدس فتبعه دقاق وطغتكين ويغى سغيان وأشرف عسكر رضوان على التلف فهرب حسين على البرية وأتبعه رضوان ثم وصل سكان أيضاً على البرية إلى حلب ووصل دقاق وطغتكين إلى ناحية حلب واستنجد رضوان بسليمان بن الغازى صاحب سميساط فوصل إلى حلب بعسكر كثير واجتمع العسكران بقنسرين على نهر قويق وتجاربا فهرب دقاق وطغتكين إلى دمشق ويغى سغيان إلى أنطاكية .

تغيرت نية رضوان على حسين فهرب من حلب إلى حمص ومعه زوجته أم رضوان ثم تجدد بعد ذلك خروج الفرنج (goa) إلى أنطاكية ووصل يغى سغيان إلى الملك رضوان إلى حلب إلى خدمة رضوان وتزوج رضوان بابنته خاتون چچك وترل الفرنج على أنطاكية ورسموا الغارات على بلد حلب ووصل ابن يغى سغيان إلى حلب مستنجداً على الفرنج فسير رضوان معه عسكر حلب وسكان فلقيم من الفرنج دون عدتهم فانهزم المسلمون إلى حارم وغلب أهل حارم من الأرمن عليها وعاد سكان بن ارتق مفارقاً رضوان وصار مع دقاق . واستولى الفرنج على أنطاكية وضعف أمر رضوان واستمال الباطنية وظهر مذهبهم بحلب وشايعهم رضوان واتخذوا دار دعوة بحلب وكاتبه ملوك الإسلام في أمرهم فلم يلتفت ولم يرجع عنهم ودام على مشايعتهم وقوى الفرنج عليه فباع من أملاك بيت المال عدة مواضع للحلبيين وقصد بذلك استمالتهم وأن يتعلقوا بحلب بسبب أملاكهم فيها حتى أنه باع في ساعة واحدة ستين خربة من مزارع حلب لجماعة من أهلها وكتب بها كتاب واحد يذكر حدود كل خربة ومشتريها وثمنها وكان الكتاب عندى في جملة الكتب التى كانت لوالدى رحمه الله .

وكان الملك رضوان بخيلاً شحيحاً بحب المال ولا تسمع نفسه بإخراجه حتى أن أمراءه وكتابه كانوا ينزونه بأبي حبة وذلك هو الذي أضعف أمره وأفسد حاله مع الفرنج والباطنية وجدد في حلب مكوسا وضرائب لم تكن ومع هذا كله كان فيه لطف ومحاسنة (90 b) للمسلمين حتى أنه بلغني أنه مر يوماً راجباً ليخرج من باب العراق فلما وصل إلى المرمى وهو داخل السور بالقرب من باب العراق سمع امرأة تنادي أخرى: يا زليخا تعالي انصري الملك فأمسك رأس فرسه ووقف ساعة ثم ظر فلم ير أحداً فقال: أين هي زليخا قولوا لها: تأتي تنصرنا أو تمشي. وهذا من أبلغ اللطافة من ملك مثله.

حدثني والدي قال: أخبرني أبي قال: وقع بين والدي أبي غانم وبين القاضي أبي الفضل بن الخشاب مشاجرة في التخم الذي بين قرية والدي أقدار وبين قرية ابن الخشاب عبطين وآل الأمر في ذلك إلى مواحشة وغلظة فبلغ الملك رضوان فقال: أنا أخرج بنفسى وأقف معكما على التخم فخرجنا مع الملك ووقف معها وقال لأحدهما: إلى أين تدعى فقال: إلى هاهنا وقال للآخر: إلى أين تدعى فقال: إلى هاهنا فقال لكل واحد منهما: أريد أن تهب لي نصف ما تدعى به على صاحبك فأجاباه جميعاً إلى ذلك وأصلح بينهما على أن يترك كل واحد عن نصف المدعى به وجعل بينهما تحماً اتفقا عليه ورجع إلى المدينة. وهذا أيضاً من المآثر التي ينبغي أن تكتب وتسطر وينقل في التواريخ وتذكر.

قرأتُ بخط الشريف إدريس بن الحسن الإدريسي الإسكندراني قال الشيخ أبو الحسن بن الموصول وأملانيه بدار الشريف أمين الدين أبي طالب أحمد بن محمد النقيب الحسيني الأسماعي من تعليق لبعض (91 a) أسلافه قال: وفي شهر ربيع الأول سنة خمس وخمسمائة وصل إلى حلب رجل كبير فقيه تاجر يقال له أبو حرب عيسى بن محمد الخجندی ومعه خمسمائة جمل عليها أحمال أصناف التجارات وكان شديداً على الإسماعيلية مُسعداً لمن يقصدهم مبالغاً في باهم أنفق في المجاهدين لهم بسببهم أموالاً جليلة فقام في غلمان له يستعرض

أحماله وحوله جماعة من مماليكه وخدمه وكان قد أصحب من خراسان باطنيا يقال له أحمد بن نصرالرازي وكان أخوه قتله رجال هذا الخنجندي فدخل إلى حلب واستدل على أبي الفتح الصائغ رئيس الملاحدة بها وكان متمكنا من رضوان فصعد إلى الملك رضوان وعرفه ما جرى بينهم وبين الفقيه أبي حرب وأطعمه في ماله وأراه أنه بريء من التهمة في بابه ؛ إذ كان معروفا بعداوة الملاحدة (*) فطمع رضوان وانتهاز الفرصة فيه وطار فرحا فبعث بغلمان له يتوكلون به فبرز إلى أبي حرب عيسى الفقيه أحمد بن نصرالرازي وهجم عليه فقال لغلمانه وأصحابه: أليس هذا رفيقنا؟ فقالوا: هو هو فوقعوا عليه فقتلوه وهجم جماعة من أصحاب أبي الفتح الباطني الحلبي على أبي حرب فقتلوا عن آخرهم ثم قال أبو حرب: الغياث بالله من هذا الباطني الغادر أمنا المخاوف وراءنا وجئنا إلى (916) الأمانة فبعث علينا من يقتلنا فرجعوا إلى رضوان فأخبروه بما قال فأبلس وصار السنة والشيعه إلى هذا الرجل وأظهروا إنكار ما تم عليه وعبث أحداثهم بجماعة من أحداث الباطنية فقتلوه وأنهى ذلك إلى الملك رضوان فلم يتجاسر على إنكاره وقام الرجل بحلب وكاتب أتابك ظهيرالدين وغيره من ملوك الشام فتوافت رسلهم عند رضوان بكتبهم ينكرون عليه ما جاءه في بابه فأنكر وحلف أنه لم يكن له في هذا الرجل نية . وخرج الرجل عن حلب مع الرسل فخيروه في التوجه فتوجه نحو الرقة وعاد إلى بلده ومكث الناس يتحدثون بما جرى على الرجل ونقص في أعين الناس فتوثبوا على الباطنية من ذلك اليوم .

أنبأنا زيد بن الحسن عن أبي عبدالله محمد بن علي العظيमी في حوادث سنة إحدى وخمسمائة قال : وفي هذه السنة بلغ فخرالملوك رضوان ما ذكر به من مشايعة الباطنية واصطناعهم وحفظ جانبهم وأنه لُعن بذلك في مجلس السلطان فلما بلغه الخبر أمر أبا الغنائم ابن أخي أبي الفتح الباطني بالخروج عن حلب فيمن معه فانسل القوم بعد أن تخطف جانبهم وقتل منهم أفراد .

(*) الملحة : Metinde .

قلتُ : ولما ملك رضوان حلب قتل أخوين له كانا من أبيه فلما مات رضوان وملك ابنه الب ارسلان قتل أخوين له كانا من أحسن الناس صورة فانظر (92 a) إلى هذه المواحدة العجيبة .

أنبأنا المؤيد بن محمد بن علي الطوسي عن أبي عبد الله محمد بن علي العظيمى قال : وفيها يعنى سنة تسعين وأربعمائة عصى المجن الموفق على الملك رضوان وتعصب معه الحلبيون ثم تخاذلوا عنه واختفى فقبض عليه الملك رضوان وعلى ذويه وبنيه واستصنى أمواله فى ذى القعدة وعذبهم بأنواع العذاب ثم قتله بعد ذلك وقتلهم حوله .

قال : وفيها وصل رسول مصر إلى الملك رضوان يعنى من المستعلى بالتشريف والخنغ وخطب للمصريين شهرا ثم عاد عن ذلك .

وقال : سنة ثلاث وتسعين وفيها كسرت الأفرنج للملك رضوان على موضع يقال له كلاً وكان المسلمون فى خلق وكان الأفرنج فى مائة فارس فقتلوا خلقا من الناس وأسروا خلقا وكانت الكسرة يوم الجمعة خامس شعبان . وقال : سنة ثمان وتسعين وأربعمائة فيها كسر الأفرنج الملك رضوان على عين سيلوا من أرض أرتاح وكان سبب ذلك حصن أرتاح خرجوا إليه لتأخذه وجمع الملك رضوان الخلق العظيم وخرج لنجدة الحصن ومعه من الرجالة الخلق العظيم وكان المصاف يوم الخميس فانهزمت الخيل وأسلموا الرجالة فقتل منهم الخلق العظيم وفقد من الحلبيين جماعة كثيرة غزاة رحمهم الله وانهزم أكثر من به .

قلتُ : بلغنى أنه قتل من المسلمين مقدار ثلاثة آلاف ومائتى (*) فارس وراجل وهرب (92 b) من بأرتاح من المسلمين .

وقصد الأفرنج بلد حلب وأجفل أهله ونهب من نهب وسبى من سبى واضطربت أحوال بلد حلب من جبل ليلون إلى شيزر وتبدل الخوف بعد الأمن

(*) مائتين : Metinde .

والسكون وهرب أهل الجزر ولبلون إلى حلب فأدرتهم خيل الفرنج فسبوا أكثرهم وقتلوا جماعة وكانت هذة النكبة على أعمال حلب أعظم من النكبة الأولى على كلاً. ونزل طنكريد الفرنجي على تل أغدى من عمل لبلون وأخذه وأخذ بقية الحصون التي في عمل حلب ولم يبق في يد الملك رضوان من الأعمال القبلية إلا حماه وليس في يده من الأعمال الغربية شيء وبقي في يده الأعمال الشرقية والشمالية وهي غير آمنة. وضاق الأمر بأهل حلب ومضى بعضهم إلى بغداد واستغاثوا في أيام الجمع ومنعوا الخطباء من الخطبة مستصرخين بالعساكر الإسلامية على الفرنج وكسروا بعض المنابر فجهز السلطان محمد بن ملكشاه مودود صاحب الموصل وأحمديل الكردي وسكان القطبي في عساكر عظيمة ضخمة ومات سكان قبل وصوله إلى حلب ووصلت العساكر إلى حلب فأغلق رضوان أبواب حلب في وجوههم وأخذ إلى القلعة رهائن عند من أهلها لئلا يسلموها رتب قوما من الجند والباطنية الذين في خدمته لحفظ السور ومنع الحلبيين من الصعود إليه وصفر إنسان من السور (93a) فأمر به فضربت عنقه ونزع رجل ثوبه ورماه إلى آخر فأمر به فألقى من السور إلى أسفل وبقيت أبواب حلب مغلقة سبع عشرة ليلة وأقام الناس ثلاث ليال لا يجدون ما يقتاتونه وكثرت اللصوص وخاف الأعيان على أنفسهم وساء تدبير الملك رضوان فأطلق العرام ألسنتهم بسه وتعييبه وتحذثوا بذلك فيما بينهم فاشتد خوفه من الرعية أن يسلموا البلد وترك الركوب بينهم وبث الحرامية يتخطف من يتفرد من العساكر فيأخذونه وعاث العسكر فيما بقي سالماً ببلد حلب يعد نهب الفرنج له ورحل العسكر إلى معرة النعمان بعد استيلاء الفرنج عليها في آخر صفر من سنة خمس وخمسة وأقاموا عليها أياماً وقدم عليهم أتاك طغتكين فراسل رضوان بعضهم حتى أفسد ما فيهم وظهر لأتابك طغتكين منهم الوحشه فصار في جملة مودود وثبت له مودود وفي له وحمل لهم أتاك هدايا وتحفا وعرض عليهم المسير إلى طرابلس والمعونة لهم بالأموال فلم يرجوا وسار أحمديل ورسق بن برسق وعسكر سكان إلى الفرات وبقي مودود مع أتاك فرحلا من المعرة إلى العاصي فنزلا على الجلالى ونزل الفرنج أفامية بغدوين

وطنكريد وابن صجيل وساروا لقصده المسلمين فخرج أبو العساكر سلطان بن منقذ من شيزر (93 b) بأهله وعسكره واجتمعوا بمودود وأتابك وساروا إلى الفرنج ودارت خيول المسلمين حولهم ومنعواهم الماء والأتراك حول الشرائع بالقسي يمنعهم الورد فأصبحوا هارين سائرين ويحمي بعضهم بعضا .

ونزل طنكريد على قلعة عزاز وبذل له رضوان مقاطعة عن حلب عشرين ألف دينار وخيلا وغير ذلك فامتنع طنكريد من ذلك ورأى رضوان أن يستميل طغتكين أتابك إليه فاستدعاه إلى حلب فوصل إليها وتعاهدا على مساعدة كل منهما لصاحبه بالمال والرجال واستقر الأمر على أن أقام طغتكين الدعوة والسكة لرضوان بدمشق فلم يظهر من رضوان الوفاء بما تعاهدا عليه ووصل مودود إلى الشام واتفق مع طغتكين على الجهاد وطلب نجدة من الملك رضوان فتأخرت إلى أن اتفق للمسلمين وقعةً استظهروا فيها على الفرنج ووصل عقيبا نجدة للمسلمين من رضوان دون المائة فارس وخالف فيما كان قرره ووعده به فأنكر أتابك ذلك وتقدم بإبطال الدعوة والسكة باسم رضوان من دمشق في أول شهر ربيع الأول من سنة سبع وخمسة .

أبنا سليمان بن الفضل بن سليمان قال : أخبرنا الحافظ أبو القاسم علي بن الحسن قال : رضوان بن تتش بن الب ارسلان بن چغرى بك بن سلجوق بن تقاق التركي كان بدمشق (94 a) عند توجه أبيه إلى ناحية الرى فكتب إليه يستدعيه فخرج إليه فلما كان بالأنبار بلغه قتله فرجع إلى حلب فتسلّمها من الوزير أبي القاسم وكان استولى على أمرها جناح الدولة حسين في سنة ثمان وثمانين وأربعمائة ثم قدم دمشق بعد موت أخيه دقاق فحاصرها وقرر له الخطبة والسكة فلم تستتب أموره وعاد إلى حلب وأقام بها وجرت منه أمور غير محمودة في قتال الفرنج وظهر منه الميل إلى الباطنية واستعان بهم بحلب ثم استدعى طغتكين أتابك إلى حلب ولاطفه وأراد استصلاحه وقرر

بينهما أمورا وأقام له طغتكين الدعوة والسكة بدمشق فلم يظهر منه الوفاء بما وعد فأبطلت دعوته وكان لما ملك حلب قد قتل أخويه أبا طالب وبهرام ابني تتش ومات في الثامن والعشرين من جمادى الآخر سنة سبع وخمسة .

أنبأنا أبو اليمان الكندي عن أبي عبد الله محمد بن علي العظيमी ونقلته من خطه قال : سنة سبع وخمسة فيها مات الملك رضوان بن تاج الدولة صاحب حلب بحلب وجلس موضعه ولده تاج الدولة الب ارسلان . وفيها قتل تاج الدولة بن الملك رضوان أخويه ملك شاه وإبراهيم صبيين أحسن الناس صورا . كذا وجدته : وإبراهيم بقى زمانا ورأيتُ ولده بحلب وأظنه مبارك والله أعلم .

وقرأت في كتاب تاريخ وقع (94 b) إليّ بماردين جمعه الرئيس أبو علي الحسن بن علي بن الفضل الدارى وشاهدته بخطه قال : وفيها يعنى سنة ثمان وخمسة مات الملك رضوان بن تتش بحلب وتولى ولده الأخرس .

وقرأت في بعض معلقته من الفوائد : مرض رضوان بحلب مرضا حادا وتوفى في الثامن والعشرين من جمادى الآخرة سنة سبع وخمسة ودفن بمشهد الملك فاضطرب أمر حلب لوفاته وتأسف أصحابه لفقده وقيل انه خلف في خزانته من العين والآلات والعروض والأونى ما يبلغ مقداره ستمائة ألف دينار .

قرأت في كتاب عنوان السير تأليف محمد بن عبد الملك الهمداني قال : وملكها يعنى حلب بعده يعنى بعد قتل أبيه تتش في سنة ثمان وثمانين وأربعمائة أبوالمظفر رضوان بن تتش تسع عشرة سنة وشهورا وتوفى في سحرة يوم الأربعاء آخر يوم من جمادى الآخرة سنة سبع وخمسة وعمره اثنان وثلاثون سنة وخلف عينا وعروضا تقارب ألف ألف دينار .